

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2005/06, II. (tavaszi) félév

A Biblia-magyarázat története: Ókor, középkor

Koordinátor: Bányai Viktória

HBN-411

Szerda, 15:45–16:45

V., Kecskeméti u. 10–12, III. em. 319

Komoróczy Géza

Maszóra, maszoréták¹

06/02/21

Maszóra: ‘hagyomány’, ti. a héber Biblia szöveghagyománya, közelebről: összessége mindazon ismereteknek, amelyek a Biblia szövegének leírásához és liturgikus felolvasásához szükségesek. R. Akiva (ca. 50–135): “A hagyomány a Tóra kerítése (גִּיטָה) (értsd: védelem)” (P. Avot, 3,13).

Az elnevezés változatai: מסורה – מסורת ‘jel’ – מסורות. NB: gyakori az *ss* átírás / írásmód (*Massorah* stb., magyarul is), etymologiailag azonban ez nem igazolható. Etymologiai javaslatok: מסר ‘átadni’ (Elias Levita) / אסר ‘kötni’ (Ez. 20,37: מאסרת *lege* מסרת)² (Bacher Vilmos) / מסר ‘számolni’ stb. A maszóra, ahogyan a Biblia-kéziratokban megjelenik, szövegkritikai megjegyzéseket jelent, a bibliai szöveg *apparatus criticus*-át, azaz “műfaj”, nem pedig önálló mű / könyv / cím, ezért magyarul nem indokolt nagy kezdőbetűvel írni.

Fontos tudni, hogy a maszóra nem “hagyományozott szöveg”, nem volt és nincs körötte konszenzus. Nincs *a* maszóra. Minden kézirat személyes (individuális) tudományos teljesítmény, egy-egy középkori zsidó Biblia-filológus által készített kritikai kiadás, kísérlet a helyes szöveg megállapítására. A maszóra nyomtatott kiadásai, akár a Biblia szövege mellett, akár csupán önállóan mint megjegyzések stb., mindig csak a kéziratok kompilatív / kumulatív / szelektív változatát jelenthetik.

A maszóra / a bibliai szövegkritika zsidó “hagyomány”-ának terjedelme:

(a) Maga a Tóra-tekercs: íróanyag (גְּוִיל), a rituálisan levágott marha szőrtől megtisztított bőre³); lap; e lapok összevarrása (szintén rituálisan megfelelő bőr szíjjal); hasáb (nem kevesebb, mint 48, nem több, mint 60 sor, soronként legalább 30 betű); vonalazás (legfeljebb két szó lehet nem megvonalmazott helyen); tinta (csak fekete); a kézirat másolásának módja: az intenció határozott kinyilvánítása (arámi לְשֵׁמָה, “az Ő neve számára”), az írnoknak zsidó öltözetet kell viselnie, nem szabad egyetlen szót vagy betűt sem emlékeztetből leírnia, csak a minta-példányból másolhat, az istennevet nem írhatja

¹ Az alábbi összeállítás bizonyos ambícióval készült, tananyag céljára, tan-“könyv”-vázlat jelleggel. NB: A hivatkozott könyvek közül nem kevés megtalálható a könyvtárunkban is. – KG 06/03/01.

² *Hapax legomenon* a Bibliában.

³ Külső / szőr-oldal (רִקְקָה).

frissen a tintatartóba mártott tollal, másolás közben figyelmen kívül kell hagynia még azt is, ha maga a király szól hozzá stb.

A héber kéziratokban a kvadrátikus betűket a vonalazáshoz alulról zárják, azaz mintegy felfüggesztik a vonalra, kivétel csupán a ל, amelynek felső szára túlnyúlik a vonalon.

A sorok szigorúan megkövetelt teljes és szoros kitöltését szolgálják a nyújtható betűk / *litterae dilatabiles*: א ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת .

- (b) A szöveg tagolása: a betűköz hajszálnyi széles lehet, a szóköz egy betűnyi, üresen hagyott hely mérete a sorban (háromszor 3 betűs szó = 9 betűhelynyi), de a Deut. utolsó sorában a szövegnek a hasáb széléig kell érnie; üres hely a sorok és a hasábok között; alsó és felső margó (2, illetve 3 hüvelykujj); a versek (פסוקין / פסוק / פסוק) tördelése; szakaszok stb.

A vers tagolása: פסוקא 'szóköz'; פסוקא באמצע פסוקא *piszka be-emsza pászuk*, 'szóköz a szakasz közepén', verseknél és további ca. 35 helyen fordul elő.

A legtöbb kéziratban csak három könyv van versként tördelve: Ps., Jób, Prov. (ספרי (אמת).

- (c) Betűk (אות / אותיות) különleges elhelyezése: nagyobb (בראשית) vagy kisebb betű; megfordított (fejfel lefelé fordított) נ / *nun inversum*; felső indexben elhelyezett betű (ע *suspensum*, "lebegő" / "kieső"); a betű fölé tett pont; a betű fölött és alatt elhelyezett jelek (טעם / טעמים) ('hangsúly' / 'magánhangzó' / 'a *cantillatio* jele'), írásjelek stb. használata.

(c/1) A nagyobb betű a szöveg fontos pontjának kiemelésére szolgál. Ilyen például

Gen. 1,1: בראשית (a könyv és a héber Biblia első szava)⁴

Lev. 11,42: גהון (a Tóra közepe a betűk alapján)⁵

Lev. 10,16: דרש דרש (a Tóra közepe a szavak alapján)⁶

Lev. 8,8: וישם (a Tóra közepe a versek alapján)⁷ stb.⁸

(c/2) A nagyobb betű / נונים מנוזרות / *nun inversum* valószínűleg a נקודת rövidítése, azt jelzi, hogy a szó / szöveg "ki van pontozva". Összesen 9 helyen.

I r o d a l o m :

Saul Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission Reliefs and Manners of Palestine in the I. Century B.C.E.–IV. Century C.E.* (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1950, 1962²), p. 38 skk.

(c/3) A תיבה תלויה / *littera suspensa* / "felfüggesztett betű" példája: Bírák k., 18,30: משה (משה helyett *lege*: משה) stb.

⁴ A könyv nagyobb kezdőbetűjének a hagyományban tartalmi jelentőséget tulajdonítanak, valójában azonban egyszerű iniciáléről van szó. Nagyobb betűvel kezdődik Prov., Cant., Qoh., I Chron., sőt (!) Jes. 40,1 is.

⁵ *Masora parva*: הצי אותיות התורה.

⁶ *Masora parva*: הצי התיבות בתורה.

⁷ *Masora parva*: הצי התיבות בפסוק (י). – Másképpen bT Kiddusin, 30a: a Tóra közepe a versek alapján Lev. 13,33 והתגלה.

⁸ Ezekhez és hasonlókhöz lásd bT Kiddusin, 30a.

Irodalom:

Carmel McCarthy, *The Tiqqune Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of the Old Testament* (Orbis Biblicus et Orientalis, 36) (Freiburg: Universitätsverlag – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981), p. 225 skk.

(c/4) A נקודות / *puncta extraordinaria* kis pont a mássalhangzó(k) fölött, azt jelzi, hogy a maszoréták az írásmódot bizonytalannak tartották, de nem akarták javítani (a mássalhangzó-szöveghez nem nyúlhattak). Összesen 15 helyen.

Irodalom:

Saul Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission Reliefs and Manners of Palestine in the I. Century B.C.E.–IV. Century C.E.* (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1950, 1962²), p. 43 skk.

Romain Butin, *The Ten Nequdoth of the Torah, or Meaning and Purpose of the Extraordinary Points of the Pentateuch (Masoretic Text). A Contribution to the History of Textual Criticism among the Ancient Jews* (1906) (New York: Ktav, 1969)

(c/5) A סביר / סבירין ‘(vannak), akik azt hiszik, hogy...’ szóval bevezetett megjegyzés a betűkép téves értelmezését akarja megelőzni. Összesen mintegy 350 helyen.

(d) A könyvek sorrendje: a *Ketuvim*-ban kéziratonként nagy változatosság mutatkozik.

(e) A mássalhangzó-szöveg kritikája.

A régi kéziratok a magánhangzókat redundáns mássalhangzóval (*mater lectionis* / *matres lectionis*) jelölték, ezt nevezük מְלֵא / *scriptio plena* (“teljes”) írásmódnak. A maszóra ezzel szemben általában a הָסֵר / *scriptio defectiva* (“üres” / “hiányos”) írásmódot részesíti előnyben, és ezért a magánhangzót a mássalhangzó fölé vagy alá írt jellel jelöli. A *scriptio plena* írásmódot gyakran javítja.

Fontosabb középkori – kora-újkori értekezések / szabálygyűjtemények a maszóráról:

Irodalom:

Israel Yeivin, *Introduction to the Tiberian Masorah* (Masoretic Studies, 5) (Ann Arbor, MI: Scholars Press, 1980), p. 128 skk.

(a) מסכת ספר תורה (ca. i. sz. VII. század)

Kiadása:

Seligmann Isaac Baer & Hermann L. Strack, *Die Dikduke ha-teamim des Ahron ben Moscheh ben Ascher und andere alte grammatisch-masoretische Lehrstücke zur Feststellung eines richtigen Textes der hebräischen Bibel* (Leipzig: L. Fernau, 1879; reprint, David Samuel Loewinger előszavával, Jerusalem: Makor, 730 / 1970)

(b) bT מסכת סופרים *Szofrim* (ca. VIII. század)

Fordítása:

Israel W. Slotki, “Masseketh Soferim. Tractate for Scribes”, in: Abraham Cohen, Ed., *The Minor Tractates of the Talmud. Massektoth Ketannot*, I (London: Soncino, 1965), pp. 211–323

(c) אהרן בן משה בן אסר (személyéhez lásd alább), ספר דקדוקי הטעמים / מחברת בן-אשר / *Dikduqé ha-teamim*

Kiadása:

Felix Pratensis, in: *Miqraot gedolot*,¹ IV (Velence: Daniel Bomberg, 1517)

Jakob ben Hajjim ibn Adonija, in: *Miqraot gedolot* (Velence: Daniel Bomberg, 1524/25²)

Seligmann Isaac Baer & Hermann L. Strack, *Die Dikduke ha-teamim des Ahron ben Moscheh ben Ascher und andere alte grammatisch-masoretische Lehrstücke zur Feststellung eines richtigen Textes der hebräischen Bibel* (Leipzig: L. Fernau, 1879; reprint, David Samuel Loewinger előszavával, Jerusalem: Makor, 730 / 1970)

Ginsburg, *Introduction*, p. 983 skk. (a szentpétervári B19A Biblia-kéziratban található szöveg alapján)

Aron Dotan, ספר דקדקי הטעמים *The Diquqé hatte'amim of Aharon ben Mose ben Asér. With a Critical Edition of the Original Text from Manuscripts* (Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language, 1967)

(d) דרכי הנקוד והנגינות / *Darkhé ha-niqqud ve-ha-neginot*

K i a d á s a :

Jakob ben Hajjim ibn Adonija, in: *Miqraot gedolot* (Velenice: Daniel Bomberg, 1524/25²)

(e) ספר אכלה ואכלה / *Okhla ve-okhla* / המסורת הגדלה / *Massora magna*: maszoréitikus megjegyzések gyűjteménye a X. század előtről, gyűjtemény olyan szavakból, amelyek csak kétszer fordulnak elő a Bibliában, egyszer ן-vel, egyszer ן nélkül (példa: אכלה Gen. 27,19 – ואכלה I. Sám. 1,9), folyamatosan bővítették.

K i a d á s a :

Jakob ben Hajjim ibn Adonija, in: *Miqraot gedolot* (Velenice: Daniel Bomberg, 1524/25²)

Salomon [Zalman] Frensdorff, Hrsg., ספר אכלה ואכלה *Das Buch Ochlah W'ochlah* (Hannover: Hahn, 1864; reprint, New York: Ktav, 1972)

Salomon [Zalman] Frensdorff, *Die Massora Magna, I: Massoretisches Wörterbuch oder die Massora in alphabetischer Ordnung* (Hannover – Leipzig: Cohen & Risch, 1876; reprint, New York: Ktav, 1968; Tel Aviv, 1969)

Fernando Díaz Esteban, ספר אכלה ואכלה: *Colección de listas de palabras destinadas a conservar la integridad del texto hebreo de la Biblia entre Judios de la Edad Media* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975)

(f) Misaél ben Uzziél (1100 k.), *Kitáb al-khiláf* (arab) / *Széfer ha-hillufim* (חילוף / הלוף) 'az ellenkezője', a Ben Asér és "Ben Naftáli" maszóra különbségeit tárgyalja. (Kiadásához lásd alább.)

(g) Maimonides (1135–1204), *Misné Tora*, VIII: "Hilkhot Széfer Tora"

(h) Elias Levita, מסרת המסרת (lásd alább)

(i) Johannes Buxtorf, sr. (1564–1629), *Tiberias sive commentarius massorethicus triplex: historicus, didacticus, criticus ad illustrationem operis Biblici Basileensis conscriptus...* (Basileae [Basel]: Typis Ludovici König, 1620; 1665²)

Szellemi háttér:

A maszoréták munkájának párhuzama az ókori klasszika-filológiában: *glóssza* (γλῶσσα) stb.

I r o d a l o m :

Leighton D. Reynolds & Nigel G. Wilson, *Scribes & Scholars: A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature* (Oxford: Clarendon Press, 1974²)

A Biblia mássalhangzó-szövegének legkorábbi dokumentumai:

A kohanita / "ároni" áldás (Num. 6,24 skk.) szövegének lejegyzése a két kicsiny Ketef Hinnom-i (Jeruzsálem) ezüst-tekercesen⁹ (ó-kanaáni mássalhangzó-írás) (ca. i. e. VII. század).

I r o d a l o m :

Gabriel Barkay, "The Priestly Benediction on the Ketef Hinnom Plaques", *Cathedra*, 52 (1989), pp. 37–76

Biblia-kéziratok a Holt-tenger menti barlangokból (ca. i. e. 250–i. sz. 68)

Tefillin- és mezuzza-kéziratok a Holt-tenger környéki barlangokból.

K i a d á s a :

Karl G. Kunh, *Phylakterien aus Höhle 4 von Qumran* (Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, 1957, I) (Heidelberg: Carl Winter, 1957)

⁹ Israel Museum, Jerusalem.

Yigael Yadin, *Tefillin (Phylacteries) from Qumran (XQPhly1–4)* (Jerusalem: The Israel Exploration Society – The Shrine of the Book, 1969)

Papyrus Nash: egyiptomi papirusz-töredék a Tízparancsolat (Ex. 20 / Deut. 5) és a “Semá Jiszraél...” (Deut. 6,4 sk.) szövegével (ca i. e. 150). Ismeretlen helyről, W. L. Nash, a Society of Biblical Archaeology in England titkára vásárolta 1903-ban.

Irodalom:

William F. Albright, “A Biblical Fragment from the Maccabean Age: The Nash Papyrus”, *Journal of Biblical Literature*, 56 (1937), pp. 145–176

A szamaritánus Biblia (közvetve)

Órigenész, *Hexapla* (I. columna: héber szöveg, II. columna: ennek görög betűs átírása) (a III. század közepe) (csak töredékesen maradt fenn)

Kiadása:

Fridericus Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt...*, I–II (Oxonii [Oxford:] E typographeo Clarendoniano, 1867, 1875)

A rabbinikus irodalom (Misna, Talmud, Toszefta stb.) Biblia-idézetei

A régi Biblia-fordítások (LXX, Targum, Pesitta) (közvetve)

Középkori Biblia-kéziratok, töredékek (a kairói Genizából stb.) (ezek jelentős része már a maszóra valamelyik stádiumának emléke)

Régi bibliai kéziratok előkerülése az ó- és középkorban (a maszóra előzménye):

Euszebiosz (260–339), *Egyháztörténet* (325 k.), VI, 16: Órigenész (ca. 185–253) a *Hexapla* összeállításához “Antoninus, Severus fia” idején¹⁰ (i. sz. 217 k.) Jerikhóban egy korszakban talált kéziratot is felhasznált.

I. Timotheosz (726–819) szeleukeiai (Irák) nesztoriánus patriarcha / katolikosz Szergiosz “élámi” (Khúzisztán, Irán) metropolitának írt levelében (800 k.) említi, hogy zsidó katekumenoszok (áttérési oktatásban résztvevők) híradása szerint tíz évvel korábban Jerikho közelében egy barlangban megtalálták az “Ószövetség” könyveit (értsd: kéziratok tekercseket), értesítették a jeruzsálemi zsidókat, azok tömegesen felkeresték a helyet, és a (bibliai) könyvek, többek között több mint 200 zsoltár mellett számos más könyvet is találtak.

Irodalom:

Otto Eissfeldt, “Der gegenwärtige Stand der Erforschung der in Palästina neu gefundenen hebräischen Handschriften, 7: Der Anlaß zur Entdeckung der Höhle und ihr ähnliche Vorgänge aus älterer Zeit” (1949), in: uő: *Kleine Schriften*, III (Tübingen: J. C. B. Mohr / Paul Siebeck, 1966), pp. 71–74

Jaqúb al-Qirqisáni neves iráqi karaita tudós ugyanerről a leletről – vagy egy hasonlóról – tesz említést később (i. sz. 937 k.): van egy zsidó szekta, a “barlangiak” (*maghárija*), akiket azért neveznek így, mert irataikat egy barlangban találták.

Irodalom:

Leon Nemoy, “Al-Qirqisānī’s Account of the Jewish Sects and Christianity”, *Hebrew Union College Annual*, 7 (1930), pp. 317–397

Leon Nemoy, *Karaite Anthology. Excerpts from the Early Literature* (Yale Judaica Series, 7) (New Haven – London: Yale University Press, 1952, 1980²), p. 41 skk., kül. p. 50

Bruno Chiesa & Wilfrid Lockwood, *Ya’qūb al-Qirqisānī on Jewish Sects and Christianity. A Translation of »Kitāb al-anwār«, Book I...* (Judentum und Umwelt, 10) (Frankfurt a. M., etc.: Peter Lang, 1984)

¹⁰ Septimius Severus császárról van szó (193–211). “Antoninus” a római császárok neve a rabbinikus irodalomban.

Karaita felfogás (a rabbanitákkal szemben):

Valószínű, hogy a maszóra (szövegkritikai hagyomány) teljes körű érvényesítése a héber Biblia-kéziratokban a karaita – rabbinikus (rabbanita) polémiához kapcsolódik. Karaiták (בעלי המקרא): a babylóniai Anan (ענן) ben David (a VIII. század harmadik negyede) postumus követői; elutasították a szóbeli tant (Misna, Talmud stb.), és kizárólag a Biblia szoros értelmezésére támaszkodtak. Az értelmezési különbségek a IX. században váltak feszült ellentétté. A karaiták nagy ellenfele Sza’adja ben Joszéf al-Fajjumi (882–942) *gáon* volt, Anan elleni vitáirát 905-ben írta.

A karaita vagy tanaikkal rokonszenvező tudósok rögzíteni akarták a bibliai szöveg pontos alakját: kijavítani a mássalhangzó-szöveg esetleges hibáit (amelyekre a kéziratok variánsai, esetleg éppen a Jerikho környéki új leletek hívták fel a figyelmüket) és rögzíteni a felolvasás szabályait (magánhangzók, *cantillatio*).

Jehuda ben Élija Hadasszi, *Eskol ha-kofer* (1149): “A Tóra-tekerceket ki kell pontozni magánhangzó- és hangsúly-jelekkel, (...) mert Isten nem magánhangzók és hangsúlyok nélkül adta... Istenünk írása ‘(rá van) vésvé a táblákra’ (Ex. 32,16), ezért az írás tele volt magánhangzó- és hangsúly-jelekkel, és nem hiányoztak belőle a magánhangzók és hangsúlyok.”

I r o d a l o m

Geoffrey Khan, *The Early Karaite Tradition of Hebrew Grammatical Thought...* (Studies in Semitic Languages and Linguistics, 32) (Leiden, etc.: Brill, 2000)

Daniel Frank, *Search Scripture Well: Karaite Exegetes and the Origins of the Jewish Bible Commentary in the Islamic East* (Études sur le Judaïsme Médiéval, 29) (Leiden – Boston: Brill, 2004)

A maszóra stádiumai / iskolái / irányzatai:

A maszoréták (בעלי המסורה) több, térben és időben elkülönülő iskolát / irányzatot jelentenek.

- (a) Palesztinai / “nyugati” (מערכת ארבע / *ma‘arba‘e*) rendszer: többnyire csak itt-ott, lapszélien ad javításokat (*qeré*).
- (b) Babylóniai (מדינתא / *medinha‘e*): javításokat és helyenként értelmezést ad, lapszélien, néhol szöveg között is (mint korábban az ékírási szövegekben az interlineáris fordítások / glósszák). Központjai: Nehardea (i. sz. 259 előtt), Szúra, Pumbedita. Virágkora a VI–VII. század volt.

K i a d á s a :

L. Díez-Merino, *La Biblia babilonica* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975)

A maszóra terminológiája nagyjából arámi. Ez bizonyítja, hogy a zsidó szövegkritika – a korai palesztinai hagyomány nyomán – Babylóniában fejlődött ki. A *medinha‘e* maszóra jelenti a tulajdonképpeni maszóra kezdetét, alapjait.

- (c) Kezdetleges tiberiaszi / “fuller Palestinian”: babylóniai magánhangzó-jelekkel.
- (d) Kifejlett tiberiaszi (בעלי טבריה): a maszóra kifejlett formája, lényegében a Ben Asér család 4. (Mose ben Asér) és 5. (Aharon ben Mose ben Asér) nemzedékében. Az egyszerű / rövid megjegyzések (מסורה קטנה / *masora parva*) a korábbi hagyomány nyomán a lapszélre kerültek (*masora marginalis*). A kódex, amely a VII/VIII. század fordulóján terjedt el a zsidók körében, lehetővé tette hosszabb megjegyzések feljegyzését is. A terjedelmesebb magyarázatokat (מסורה גדולה / *masora magna*) a lap margóin (a hasáb mellett, oldalt, de többnyire inkább alatta vagy fölötte) helyezték el. A könyv végén külön

záradékban (*masora finalis*) összegezték a könyv terjedelmére (szakaszok, szavak, betűk száma) stb. vonatkozó adatokat.

I r o d a l o m :

Israel Yeivin, *Introduction to the Tiberian Masorah* (Masoretic Studies, 5) (Ann Arbor, MI: Scholars Press, 1980)

A kifejlett tiberiaszi rendszer átvette a maszóra babylóniai terminológiáját, de szükség esetén újabb – most már héber – kifejezésekkel egészítette ki. Ez az oka annak, hogy a maszóra nyelve kevert arámi–héber.

Nagy maszoréták:

(a) Ben Asér család:

Asér, “a nagy öreg” (a VIII. század közepe–második fele, Anan kortársa). Talán ő dolgozta ki a magánhangzó- és hangsúly-jeleket.

Nehemja ben Asér. Egy kódexe, amely a Tóra jelentős részeit tartalmazza, a karaita Abraham Firkovitch (1786–1874) második gyűjteményében (Szentpétervár) található (no. 10); dátuma: 8(!)78 “a (templom) második lerombolása (חרבן) után” / i. sz. 946.¹¹

Asér ben Nehemja

Mose ben Asér (a IX. század második fele), Tiberias. Karaita. Az ő munkája a kairói kódex. Ő és fia képviselik számunkra a maszóra leggazdagabb, legalaposabb formáját, illetve tulajdonképpen magát a Ben Asér hagyományt.

Aharon ben Mose ben Asér / Abú Szaid (a X. század első fele), Tiberias. Karaita: Sza’adja *gáon* vitairatot írt ellene mint karaita ellen. (Sza’adja, úton Egyiptomból Babylóniába, esetleg személyesen is találkozhatott Tiberiasban Mose ben Asérral és fiával.)

I r o d a l o m S z a ’ a d j a p o l é m i á j á h o z t i b e r i a s i m a s z o r é t á k e l l e n :

Paul Kahle, *Die Kairoer Genisa. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltextes und seiner Übersetzungen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1962), p. 94 skk.

Aharon ben Mose ben Asér Maszoréta értekezése: ספר דקדקי הטעמים / מחברת בן

אשר, különösen a אָשׁ / *sevá*, a אֲשֵׁר / *dages* és a גַּעְיָא *ga’ja* / מתג *meteg* / מאריך *ma’arikh* használatával foglalkozik, de érinti a Ben Asér maszoréta irányzat legtöbb elvét. (Kiadásához lásd fentebb.)

Megjegyzendő, hogy a Ben Asér hagyományt több kézirat képviseli annál, hogysem valamennyi egy vagy két másoló (másoló és pontozó) munkája lehetne. Valószínű, hogy a nevek iskolákat, illetve ezek vezetőit / legnevesebb személyiségeit képviselik. Az azonban tény, hogy két kódex, az aleppói és a leningrád-szentpétervári, egyrészt, személyesen az ő művük (az aleppói kódex *nakdán*-ja Mose ben Asér volt, a leningrád-szentpétervári pedig Aharon ben Mose ben Asér *nakdán* kódexének másolata), másrészt, évszázadokon át mintakódexnek számítottak.¹²

(b) “Ben Naftáli család”:

Ez valószínűleg csak középkori fikció, a Ben Asér családtól eltérő hagyományos / korábbi olvasatok összefoglalására, az eltérő vélemények antipodikus párba (*à la* Hillél–Sammáj) foglalásának mintájára. Egységes hagyományt mutató “Ben Naftáli” kézirat nem maradt fenn, csak a maszóra jegyzékei őriztek meg ca. 850 eltérő olvasatot. A (fiktív) “Ben Naftáli” maszoréta (valószínűleg kitalált) neve két változatban van forgalomban: Jaakov ben Naftáli /

¹¹ Paul Kahle, *Masoreten des Westens*, I (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1927; reprint, Hildesheim: Olms, 1967), p. 60 skk.

¹² NB: Eredeti – például, R. Akivától származó – minta-kódexről, amely az összes fennmaradt Biblia-szöveg mintája lett volna, biztosan nem beszélhetünk.

Mose ben David ben Naftáli. David Kimchi kezdte emlegetni (*Mikhlol*), de kódexét ő sem látta. Akik Ben Naftálit valóságosnak tekintik, a IX/X. századra teszik (ez ca. Aharon ben Asér kora), Tiberiasba. Heinrich Graetz (1817–1891) karaitának tartja.

Irodalom:

Lazar Lipschütz, Hrsg., [I] Mishael ben Uzziel, *Ben Ascher – Ben Naftali: Der Bibeltext der tiberianischen Masoretenschulen* (Bonner orientalische Studien, 25) (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1935); II: *Textus*, 4 (1964), pp. 1–29

Eliezer Lifshits, *Kitab al-Khilaf, the Book of Hillufim* [Széfer ha-hillufim] (Jerusalem: Magnes, 1965)

Eliezer Lifshits, “Mishael ben Uzziel’s Treatise on the Differences between Ben Asher and Ben Naphtali”, *Textus*, 2 (1962), pp. 1–58

Tekercs / könyv / kódex / másolás / javítás:

רַעַץ / דַּעַץ / דַּעַץ ‘rücskös’, ‘tört’, ó-kanaáni betűk / ~ írás

מֵרֻבָּע / כְּתָב מְרֻבָּע / כְּתָב אֲשׁוּרִי / אֲשׁוּרִית ‘kvadratikus / asszír írás (betűk)’. A modern nyomdai kvadratikus betűkészlet neve *merubba*.

ספריים / ספר

מגלה

ספר מגלה

מגלת־ספר

גליל ‘felgöngyölt (tekercs)’

גְּוִיל *gevil*, ‘bőr’ (a szőrtől megtisztított / írásra kikészített állatbőr) (Büblösz, akk. Gubla, héber גבל, nevéből, szoros párhuzamban a görög *büblösz*, ‘tekercs-könyv’ szóval)

קֶלֶף *kelaf*, ‘(hasított) bőr’ (a külső, szőr-oldal)

דּוֹכְסוֹסְטוֹס *dokhsosztosz*, ‘(hasított) bőr’ (a belső oldal) / ‘pergamen’ < gör. *dixüosztosz*, ‘kétéhasított’ / *dixesztosz*, ‘két oldalról lekapart’ (?)

דִּיפְתֵר *difter* < gör. *diphthera*, ‘bőr’ / ‘pergamen’ / ‘kódex’

נְיִיר ‘papyrus’ / ‘papír’

מִיֶּחַף *michaf* < arab *muszhaf*, ‘kódex’

Irodalom:

Malachi Beit-Arié, *Hebrew Codicology: Tentative Typology of Technical Practices Employed in Hebrew Dated Medieval Manuscripts* (Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1981)

עֵיֶקֶר ‘gyökér’, forrás, az eredeti példány, amelyből a kézirat másolata készült

ספר מוגה / ספר שאנו מוגה ‘javított / korrigált könyv (kézirat)’, ספר שאנו מוגה / ספר שאנו מוגה ‘nem javított / korrigálatlan könyv’

יְרִיעָה ‘(bőr) lap’ (amelyre írtak)

קוֹנְטֵרֶס *quinteresz* < lat. *quinternus*, ‘ív’

קֶנָה ‘nád’, ‘írónád’ / ‘vonalzó’

קוֹלְמוֹס ‘nád’, ‘íróvessző’ < gör. *kalamosz*

קֶסֶס / אֶמָה ‘vonalzó’

סְרִגְלָה ‘megvonlazni’ < lat. *regula*, ‘vonalzó’; סִרְגוּל ‘vonlazás’;

עֵט סוּפְרִיִּים / עֵט / חֶרֶט בְּרִזְלָה / חֶרֶט ‘stylus’

דִּיּוֹ ‘tinta’ (Jer. 36,18)

כְּתוּבָה / כְּתוּבָה / כְּתוּבָה ‘leíró’, ‘másoló’

לבלר / לבלרים 'könyv(író)' < *librarius*

סופר 'írnok'

מגיה / מגיהים 'korrektor'¹³

יודע ספר 'írástudó'

מדויק pontosan javítva'

נקדן *nakdán* 'pontozó' / lat. *punctator* (szövegkritikus, maszoréta értelemben), aki a többnyire más által írt mássalhangzó-szöveget "kipontozza": ellátja magánhangzó-jelekkel és megjegyzésekkel (maszóra)

נקוד 'pontozott (szó / szöveg)'

פְּרָק 'szakasz' / 'bekezdés' / 'mondás' (önálló tartalmi egység)

דף 'lap', ezen belül א '1. oldal', ב '2. oldal'

דָּלֶת / דְּלָתוֹת / st. constr. דְּלָתוֹת 'hasáb' (kéziratban) < 'ajtó(szárny)'

עמוד 'hasáb' / 'oldal' (nyomtatott szövegben)

NB: A *masora parva* legtöbbször használt kifejezéseit / rövidítéseit felsorolja a *Biblia Hebraica* és a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* előszava.

T e r j e d e l m e s e b b m a s z ó r a - s z ó t á r a k :

Salomon [Zalman] Frensdorff, *Die Massora Magna, I: Massoretisches Wörterbuch oder die Massora in alphabetischer Ordnung* (Hannover – Leipzig: Cohen & Risch, 1876; reprint, New York: Ktav, 1968; Tel Aviv, 1969)

Page H. Kelley, Daniel S. Mynatt & Timothy G. Crawford, *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia: Introduction and Annotated Glossary* (Grand Rapids, MI – Cambridge, UK: William B. Eerdmans, 1998)

Kustár Zoltán, *A héber Ószövetség szövege. Kézilykönyv a Biblia Hebraica Stuttgartensiaéhoz* (Debrecen: k. n. [Debreceni Református Kollégium Nyomdája], 2000), p. 131 skk.

Olvasási és magánhangzó-jelek

Az olvasási jeleket először Babylóniában kezdték használni, valamikor a VI–VII. században. (a) Először a *rafe* jelét (רָפֵה), ti. a babylóni kiejtése explosív volt, a *rafe* tehát azt jelentette: 'nem *dages lene / forte*'. Nem kimerítően, de használták a *dages*-t és a *mappiq*-ot is. A magánhangzó-jeleket a betű fölé írták (מַלְעִילִי / *supralineáris* rendszer). A babylóni magánhangzó jeleknek több változata ismeretes. Az első (egyszerű) rendszerben alakjuk közel áll a szír (nesztoriánus) írásban használt magánhangzó-jelekhez (különböző pontok). (b) Később – ezt nevezik bonyolult rendszernek – a *mater lectionis*-ként is használt héber mássalhangzó-betűket (אָ אֵ אִ אֹ אֻ) alkalmazták a betűk fölé írt magánhangzó-jelként.

Supralineáris volt a legkorábbi palesztinai vokalizáció is: pontok és vesszők.

A babylóniai rendszert a későbbiekben a tiberiasi magánhangzó-jelek kiszorították az általános gyakorlatból, de Jemenben az újkorig használatban maradt. (NB: A közhasználatú szövegkiadások közül a babylóniai magánhangzó-jelekkel van nyomtatva Alexander Sperber Targum-kiadása.)

I r o d a l o m :

Paul Kahle, *Der masoretische Text des Alten Testaments. Nach der Überlieferung der babylonischen Juden* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Verlagsbuchhandlung, 1902; reprint, Hildesheim: Olms, 1966), p. 24 skk.

¹³ A kéziratot általában a másolás befejezésétől számított 30 napon belül el kellett vinni ellenőrzésre / javításra a korrektorhoz.

Paul Kahle, *Masoreten des Ostens: Die ältesten punktierten Handschriften des Alten Testaments und der Targume* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Verlagsbuchhandlung, 1913; reprint, Hildesheim: Olms, 1966), p. 155 skk.: "Die östliche Punktation"

A ma általánosan használt magánhangzó-jelek (pontozás) a maszora kifejlett tiberiasi rendszerének kézírataiban alakultak ki valamikor a IX. században. A jelek többsége a mássalhangzó alatt áll (מִלְרַעַ / *infralineáris* rendszer); kivétel a *holem* (וְ).

Irodalom:

Bruno Chiesa, *The Emergence of Hebrew Biblical Pointing* (Judentum und Umwelt, 1) (Frankfurt a. M.: Peter D. Lang, 1979)

A Tóra felosztása rituális felolvasáshoz:

A héber Bibliában a rituális felolvasás gyakorlatában kialakult felosztás az elsődleges. A maszoréták csak ezt ismerik. A filológiai felosztás későbbi, és nem zsidó eredetű.

(מִחְזוֹר (הַמְקָרָא) 'teljes (Biblia)').

פְּסוּקִים / פִּסְוּקִים / פִּסְוִקוֹת / פִּסְוָא / פִּסְוָא hetizakasz / ném. *Wochenabschnitt* / gör. *perikópa*. A kéziratokban a hetizakaszokat פ פ פ פ / ס ס ס ס választja el egymástól.

A 3 éves Tóra-olvasási ciklusban (Palesztina) a szöveg 154 / 167 szakaszra (סֵדֶר *széder* / סֵדְרִים) van felosztva.

Az 1 éves ciklusban (Babylónia) 53 / 54¹⁴ szakaszra (פְּרָשָׁה *parása* / פְּרָשִׁיּוֹת / סֵדֶר / סֵדְרִים / סֵדְרָא *szidra* / jid. *sedres*). – Ezt a felosztást használják az askenázi világban.

A Tóra hetizakaszai 7–7 alijjára vannak felosztva, ebből *sabbát* / szombat du., hétfőn és csütörtökön reggel 3, az ünnepek köztes napjain (*hol ha-moéd*) és újjholdkor (*ros hodes*) 4, ünnepeken 5, engesztelőnapon 6, *sabbát* reggel 7 alijját olvasnak fel a szertartás során.

A Tóra három éves felosztása nyomán végül a középkorban az egész תנ"ך-ot felosztották 452 *széder*-re; ebből Tóra: 167; *Neviim risonim*: 97; *Neviim ahronim*: 107; *Ketuvim*: 81.

קוֹרָא 'felolvasó' (ti. aki a hetizakaszt felolvassa).

A bibliai szöveg tagolása:

פ = פְּרָשָׁה פְּתוּחָא, *parása petuha*: új sor elején (az előzőben maradt üres hely).

ס = פְּרָשָׁה סְתוּמָא, *parása szetuma*: sor közepén (min. 9 betűnyi hely előtte).

Irodalom:

Josef M. Oesch, *Petucha und Setuma. Untersuchungen zu einer überlieferten Gliederung im hebräischen Text des Alten Testaments* (Orbis Biblicus et Orientalis, 27) (Freiburg: Universitätsverlag – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979)

A héber kéziratok a középkorban csak a versek (שִׁירָה) / verssorok tagolását jelölték.

A ma a héber szövegben is használatos fejezet-beosztást Stephen Langton (1150 k.–1228) párizsi professzor, majd Canterbury-i érsek készítette, a latin szöveg (*Vulgata*) kiadásában.

Irodalom:

Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford: Basil Blackwell, 1952, 1984²)

A fejezeteken belül a vers-beosztás Robert Estienne (1503–1559) (latin nevén: Stephanus) párizsi nyomdász műve, először a latin szöveg (*Vulgata*) 1557. évi kiadásában jelent meg.

A fejezet-beosztást a héber szövegre R. Jichak Nátán alkalmazta először, héber Biblia-konkordanciájában (ca. 1440) (ez nyomtatásban megjelent: Velence, 1523). A héber szöveget

¹⁴ A nagyobb szám azért, mert utóbb Deut. 31,1-30-at önálló parásaként (וַיִּלֶךְ) különítették el.

először Daniel Bomberg (?–1549/1553) első (folio) rabbinikus Bibliája¹⁵ מקראות גדולות *Miqraot gedolot* nyomtatta ki (1517–1518) sorszámozott fejezetekkel (héber számjegyek).

A maszóra szövegkritikai megjegyzéseinek elhelyezése a kéziratban (főbb típusok):

A maszóra mint szöveg típusai a kifejlett tiberiasi iskolában különültek el egymástól.

(a) *masora marginalis*, ‘lapszéli maszóra’: a lap négy margójára írt megjegyzések, ezen belül:

(a/1) מסורה קטנה / *masora parva*, ‘kis maszóra’: a lap két oldalsó szélére írt jegyzetek. A szövegben a magyarázott betű / szó fölött *circellus* jelzi. Rendszerint a mássalhangzó-szöveg változatlan megőrzését szolgálják. Jelölik a כתיב / *ketib* – קרי / *qeré* eseteit, a *scriptio plena* vagy ~ *defectiva* írásmódot, a *hapax legomenon*-okat, a ritkább szavak előfordulásának számát stb. NB: A Biblia Hebraica Stuttgartensia általában csak a *masora parvát* közli.

(a/2) מסורה גדולה / *masora magna*, ‘nagy maszóra’: hosszabb megjegyzések a héber szöveget tartalmazó lap felső és alsó széléin. Rendszerint megadják azokat a szöveghelyeket, amelyeken a *masora parva* által érintett szavak stb. előfordulnak.

(b) מערכת ‘elrendezés’, ‘rendszerzés’ / *masora finalis*, ‘(a könyv) végé(n álló) megjegyzések’. Szótárszerű (ábécé) elrendezésben közli a különleges szóalakokat. Megadja a könyv szakaszainak, verseinek, szavainak, betűinek számát, a középső szót stb.¹⁶

A mássalhangzó-szöveg javítása:

מקרא סופרים *miqra szofrim*, ‘az írnokok olvasata’

עטור ספרים *ittur szofrim* / *ablatio scribarum*, ‘az írnokok törlése’: a mássalhangzó szöveg másolása során az írnokok által tévedésből vagy véletlenül kihagyott betűk / szavak pótlása szövegkritikai jegyzetben.

תיקון ספרים *tikkun szofrim*, ‘az írnokok javítása’ / *emendatio*: a mássalhangzó szövegben szereplő szöveg kiigazítása, rendszerint azért, hogy ne legyen dehonesztáló értelme az istenségre nézve (klasszikus példa: Gen. 18,22).

קריין ולא כתיבין וכתבין ולא קריין / *Lecta et non scripta, scripta et non lecta* ‘olvasni kell, de nem írják, írni kell, de nem olvassák’

כתיב

קרי (arámi) / קרא

I r o d a l o m :

Robert Gordis, *The Biblical Text in the Making. A Study of the Kethib-Qere* (1937) (New York: Ktav, 1971²)

סבירין / סבירין ‘(vannak), akik azt hiszik, hogy...’

תורם / תורם / תורה / *circellus*, ‘köröcske’

¹⁵ Ezt Felix Pratensis / Felice da Prato (1506 k. kitért zsidó, Ágoston-rendi szerzetes) gondozta. Négy kötetben jelent meg, tartalmazza a Targumot és kommentárokat, a lapszálon pedig a *qeré*-t. Személyéhez lásd Paul Kahle, “Felix Pratensis – à Prato, Felix. Der Herausgeber der ersten Rabbinerbibel”, Venedig, 1516/7”, *Die Welt des Orients*, 1, no. 1 (1947), pp. 32–36; uő, *Die Kairoer Genisa* (1962), p. 130 skk.

¹⁶ A *Biblia Hebraica* csupán a szavak számára (סכום ‘mennyiség’) vonatkozó megjegyzést közli; a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* ezenkívül a könyv középső szavait.

סימן 'jel' < gör. *szémeion*

נקודות / נקודות 'pontok' > '(maszoréta magánhangzó) jelek'

נוסחא 'változat', variáns

Betűk díszítése:

תג / תגי' tag / taggim, 'korona' / ang. *crownlets / tittles*, kis, három ágú koronácska, de csak a következő betűk fölött állhat: ש"ט"ז ג"ץ .

Irodalom:

Moshe Gaster, Ed., *The Titled Bible: A Model Codex of the Pentateuch, reproduced in facsimile (...)* with a Dissertation on the History of the Tittles, Their Origin, Date and Significance (London: Maggs Bros, 1929)

Fontosabb teljes / majdnem teljes kéziratok (időrendben):

NB: A párizsi disputációt követő Talmud-égetésnek és a későbbi európai Talmud-égetéseknek bibliai kéziratok is áldozatul estek. A megsérült, rituális használatra nem megfelelő (פסול) kéziratokat maguk a zsidók kivonták a használatból. Mindezek miatt az első évezredből – 1200 előtről származó kéziratok roppant ritkák, még a töredékek is. A korai héber Biblia-kódexek mind a Közel-Keleten maradtak fenn.

Ben Asér család:

- a) Codex Prophetarum Cahirensis (a kairói karaita zsinagógában). Mose ben Asér munkája, Tiberias; a kolofon feltünteti a nevét. Dátuma: 4656 / 827 évvel "a (templom) második lerombolása után" / i. sz. 895. Egy Jeruzsálemben élő karaita zsidó (bizonyos Jábec ben Selomo ha-Bavli) megrendelésére készült. Illuminált. (Csak a *Neviim risonim* és *ahronim*.)

Kiadása:

Paul Kahle, *Die Kairoer Genisa. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltextes und seiner Übersetzungen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1962), p. 100 skk. (a kolofonok stb. szövege)

David Samuel Loewinger, Ed., *Cairo Codex of the Bible* (Jerusalem: Makor, 1971)

F. P. Castro, Ed., *El Códice de Profetas de al Cairo, I–VIII* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1979–1992)

- b) Codex Prophetarum Petropolitanus, Szentpétervár, Firkovitch első gyűjteménye, no. B3 (babylóniai punktuáció). Saját állítása szerint Firkovitch a Krimben (Cufutkale / Dzsfutkale, 'zsidó-vár') bukkant rá (1839). Babylóniai magánhangzó-jelekkel pontozták, de a tiberiaszi maszorát követi, és néhány lapján a babylóniai magánhangzókat tiberiasiakra javították. Dátuma: 916. (A *Neviim ahronim*.)

Kiadása:

Hermann Strack, Ed., *Prophetarum posteriorum Codex babylonicus petropolitanus* (Petropoli: Editio Bibliothecae Publicae Imperialis, 1876) / reprint, *The Hebrew Bible. Latter Prophets: The Babylonian Codex of Petrograd* (New York: Ktav, 1971)

Paul Kahle, *Masoreten des Westens, I* (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1927; reprint, Hildesheim: Olms, 1967), p. 15 skk. (a kolofon fordítása)

- c) Codex Aleppo / כתר תורה / כתר ארם צובה,¹⁷ röviden: a *Keter*, a X. század első fele. (Sérült; a megmaradt szöveg Deut. 28,16 kezdődik, egyébként teljes.) – A mássalhangzó-szöveget a kolofon szerint "urunk és mesterünk", Selomo bar Búja'a (בויאעא)¹⁸ írta, és "az írkok ura, a tudósok atyja, a tanítók feje, (...) a nemzetségében páratlan" Aharon

¹⁷ Arám Cóba: a középkorban Aleppo héber neve.

¹⁸ Neves írkok a X. század első felében; más Biblia-kézirata is fennmaradt, Firkovitch második gyűjteménye, 17. Ezt fivére (Efrajim) pontozta.

ben Mose ben Asér úr és mester “pontozta és látta el megjegyzésekkel” (נקד ומסר אותה). A jeruzsálemi karaitáknak egy baszrai származású karaita zsidó ajándékozta valamikor a XI. század közepén. Lehetséges, hogy már Jeruzsálem szeldzsuk elfoglalásakor (1071), vagy az első keresztes hadjárat sikere (1099) után Kairóba került, valószínűbbnek látszik azonban, hogy I. Balduin jeruzsálemi király (1100–1118) lehetővé tette a kiváltását a zsákmányból (1106), és a kairói zsidók váltották ki, majd elhelyezték a város jeruzsálemi származású zsidóinak zsinagógájában. Különös tiszteletben részesítették, a zsinagógában csak *peszah*, *savuot* és *szukkot* alkalmával olvastak belőle. További másolatok forrás-szövegeként (עֵיִקָר / עֵיִקָר / עֵיִקָר / minta-kódex / ném. *Mustercodex*), illetve más példányok szövegének ellenőrzéséhez használták sokáig. Kairóból került – talán a XIV. század végén – Aleppóba, a szefárdiak zsinagógájába. Az 1948. évi pogrom során súlyosan megsérült. Jelenleg (1958 óta) Jeruzsálemben őrzik.

Kiadása:

Paul Kahle, *Masoreten des Westens*, I (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1927; reprint, Hildesheim: Olms, 1967), p. 3 skk. (a kolofon teljes szövege)

Moshe H. Goshen-Gottstein, Ed., *The Aleppo Codex* (Jerusalem: Hebrew University Bible Project, 1976) (facsimile)

Mordechai Breuer, et al., Eds., *Jerusalem Crown. The Bible of the Hebrew University of Jerusalem. Pentateuch, Prophets and Writings, according to the Text and Masorah of the Aleppo Codex and Related Manuscripts, Following the Methods of Rabbi Mordechai Breuer* (Basel: Karger, 2000) (facsimile)

David Samuel Loewinger, *Massorah Magna of the Aleppo Codex* (Jerusalem: Mizrah u-ma‘arav, 1977)

Irodalom:

Moshe H. Goshen-Gottstein, “The Authenticity of the Aleppo Codex”, *Textus*, 1 (1960), pp. 17–58
Israel Yeivin, *The Aleppo Codex of the Bible: A Study of Its Vocalization and Accentualization* (Jerusalem: Magnes, 1968)

Paul Kahle, *Die Kairoer Genisa. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltexes und seiner Übersetzungen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1962), p. 115 skk.

Ezt a kódexet használta Maimonides a *Misné Tora* írásakor (lásd *Misné Tora*, VIII, 4).

Irodalom:

Jordan S. Penkower, “Maimonides and the Aleppo Codex”, *Textus*, 9 (1981), pp. 39–129

d) British Museum Cod. orient. no. 4445 (dátum nélkül, ca. 950¹⁹), határozottan ben Asér szöveg (Mose ben Asér?) (a Tóra, a Gen. ca. első fele és a Deut. nélkül: Gen. 39,20–Deut. 1,33)

e) Codex Leningradensis / Petropolitanus, Szentpétervár, Firkovitch első gyűjteménye, no. B19A. Aharon ben Mose ben Asér (elveszett) kódexének másolata, Semuél ben Jaakov írta, Ó-Kairóban (במדינת מצרים), 1008/09.²⁰ – A leningrád-szentpétervári Ben Asér kódex a legkorábbi fennmaradt teljes héber Biblia-szöveg. Ez a kódex szolgált alapul, Paul Kahle gondozásában, a *Biblia Hebraica* maszórájához a 3. kiadás óta, és Gérard E. Weil gondozásában, a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* kiadásához.

Kiadása:

David Samuel Loewinger, Ed., *Codex Leningrad B19a* (Jerusalem: Makor, 1970) (facsimile)

David N. Freedman, et al., Eds., *The Leningrad Codex: A Facsimile Edition* (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans – Leiden, etc.: Brill Academic Publishers, 1998) (facsimile)

¹⁹ Korábban korábbra tették; az itt megadott dátum Kahle szerint.

²⁰ A kolofon a következő dátumokat adja meg: a világ teremtésének 4770. évében; a görög uralom (Szeleukida éra) 319. (értsd: 1319) évében; a második templom lerombolása után 940 évvel; a hidzsra 399. évében.

“Ben Naftáli”:

(értsd: a Ben Asér kéziratoktól többé-kevésbé eltérő pontozású kéziratok)

- (a) Codex Reuchlinianus (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek) (valószínűleg egyszerűen a maszorétákat megelőző vagy eklektikus pontozással). Dátuma: 1105. (A *Neviim.*) – Johannes Reuchlin (1455–1522) ezt a kéziratot használta héber nyelvtanához.

Kiadása:

Alexander Sperber, Ed., *Codex Reuchlinianus, no. 3 of the Badische Landesbibliothek in Karlsruhe...* (Corpus codicum Hebraicorum Medii Aevi, 2) (Copenhagen: E. Munksgaard, 1956)

- (b) Erfurter Codex / MS Erfurt no. 3 (Berlin, Preussische Staatsbibliothek, MS Or fol no. 1213). Valójában a Ben Asér maszorét tartalmazza. 1100 k. készült. A héber Biblián kívül benne van a *Masora magna* és *parva* és az *Okhla ve-okhla*. Mássalhangzóit két kéz írta, a pontozás négy kéz munkája. Ezen a kézíraton alapult Meir Halevi Letteris (1800–1871) héber Bibliája (Bécs, 1852), amelyet a British and Foreign Bible Society 1866-tól kezdve évtizedeken át forgalomban tartott.

Jelentős európai maszóra-tudósok:

- (a) Jakob ben Hajjim ibn Adonija / Ben Hajjim (Daniel Bomberg második héber korrektora): ő állította össze a *Miqraot gedolot* 2. kiadásában (1524/25) (NB: ez a maszóra *editio princeps*-e,²¹ a *kat' exochén* maszoréta szöveg / *textus receptus*), eklektikus módon, számos – ma nagyjából azonosíthatatlan kézirat alapján – a maszóra szövegét. A későbbi európai Biblia-kiadások rendszerint ebből válogattak, egészen a Rudolph Kittel (1853–1929) szerkesztette *Biblia Hebraica* 3. kiadásának elkészültéig (1937).

A második rabbinikus Bibliához írt előszavának modern kiadása:

Christian D. Ginsburg, Ed., *Jacob ben Chajim ibn Adonijah's Introduction to the Rabbinic Bible* (London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1867; reprint, New York: Ktav, 1968)

- (b) Élija ben Asér ha-Lévi Askenázi / Élija Bahur / Élija Levita (1468/9–1549), Bomberg harmadik héber korrektora (1529–ca. 1538). Műve a maszóráról: *מסרת המסרת*, (Venice, 1538). Mellesleg, ő alapozta meg a jiddis tudományt (a jiddis héber etymológiái stb.)

Kiadása:

Christian D. Ginsburg, *The Massoret ha-Massoret of Elias Levita, Being an Exposition of the Massoretic Notes on the Hebrew Bible* (London: Longmans, Green, Reader, and Dyer; reprint, New York: Ktav, 1968) (a maszóra-kéziratokban található megjegyzések kiadása)

Irodalom:

Gérard E. Weil, *Élie Lévi humaniste et masorète (1469–1549)* (Leiden: E. J. Brill, 1963)

Gérard E. Weil, *Initiation à la Massorah: l'introduction au ספר זכרון [Séphèr zikhronot] d'Élie Lévi* (Leiden: E. J. Brill, 1964)

Gérard E. Weil, *Le Massoret ha-Massoret* (Strasbourg, 1956)

- (c) Jedidja Selomo Rafaél ben Abraham, *גדר פרי / מנחת ש"י* (= Selomo Jedidja) (teljes maszoréta kommentár a héber Bibliához) (1626, nyomtatásban 1740–1742)
- (d) Wolf Benhamin Zeév ben Simson Heidenheim / a REVAH (ר״ו"ה) (1757–1832), a Tóra (több különböző kiadás), Ps. stb. kiadásai a maszórával
- (e) Seligmann Isaac Baer (1825–1897): Gen., *Neviim* és *Ketuvim* kiadásai a maszórával; eklektikus / önkényes választás a variánsok között. *תורה אמת*. Franz Delitzsch előszavai, Baer–Delitzsch számított a tudományos kiadásnak, ezen alapszik Gesenius (–Kautsch) nyelvtana stb

²¹ Reprint, Moshe H. Goshen-Gottstein, Ed., *Biblia Rabbinica: A Reprint of the 1525 Venice Edition* (Jerusalem: Makor, 1972).

(f) Paul Ernst Kahle (1875–1965): ő ismerte fel, hogy a XVI. század óta általánosan követett Ben Hajjim-szöveggel szemben a genuin maszoréa tradíciót a Ben Asér kéziratok hordozzák; Rudolph Kittel, *Biblia Hebraica*, a 3. kiadástól (1937) kezdve a szövegben már a leningrádi kézirat maszoráját adta.

A maszóra modern kiadása:

NB: Az egyetlen “teljes” kiadás mind a mai napig a Jakob ben Hajjim Hajjim ibn Adonija által összeállított eklektikus szöveg Daniel Bomberg második rabbinikus Bibliájában:

Jakob ben Hajjim ibn Adonija, in: *Miqraot gedolot* (Velece: Daniel Bomberg, 1524/25²)

Egy XIX. századi kritikai kiadás kísérlete (amely azonban nem jutott túl a *Miqraot gedolot* által adott szövegen):

Christian D. Ginsburg, *The Massorah. Compiled from Manuscripts, Alphabetically and Lexically Arranged*, I–IV (London – Vienna: G. Brög., 1880–1905; reprint, Jerusalem, 1971; New York: Ktav, 1975)

A modern kritikai kiadásból, amelyen Gérard E. Weil évtizedeken át dolgozott, az előmunkálatokon kívül csak a leningrád-szentpétervári kódex maszorájának kiadása valósult meg, a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* lapjain (*masora parva*), illetve külön (*masora magna*), de a maszóra teljes kiadása töredék maradt (csak a kéziratok katalógusa jelent meg).

K i a d á s :

Gérard E. Weil, Ed., *Massorah gedolah iuxta codicem leningradensem B19a* / בית צפורה: *Masorah gedolah le-fi ketav-yad B. 19a mi-Leningrad*, I: *Yotse la-or la-rishonah 'im tikkunim u-ve'urim* / *Massorah gedolah: Manuscrit B.19a de Léningrad*, I: *Catalogi* (Roma: Pontificium Institutum Biblicum – Chicago, IL: Loyola University Press, 1971)

A maszóra a modern Biblia-kiadásokban:

B i b l i a H e b r a i c a

Szerk. Rudolph Kittel. Az első kiadás (Leipzig, 1905; Stuttgart, 1912²) a Ben Hajjim szöveget adta; a harmadik kiadás (1929–1937) óta a Ben Asér szöveget Paul Kahle a leningrád-szentpétervári kézirat alapján közölte. A harmadik kiadás hetedik lenyomatától (Stuttgart, 1951) kezdve közölte a holt-tengeri kéziratok variánsait is. Csak a *masora parva* megjegyzéseit adja.

I r o d a l o m :

Ernst Würthwein, *The Text of the Old Testament. An Introduction to Kittel–Kahle's Biblia Hebraica* (Oxford: Basil Blackwell, 1957)

B i b l i a H e b r a i c a S t u t t g a r t e n s i a

Szerk. Karl Elliger & Wilhelm Rudolph (1967–1977). A *Biblia Hebraica* javított és átdolgozott kiadásának tekinthető. A leningrád-szentpétervári kézirat reprodukciója (modern szedéssel); a maszórát Gérard E. Weil gondozta. Csak a *masora parva* megjegyzéseit adja (valamivel bővebben, mint elődje).

I r o d a l o m :

Reinhard Wonneberger, “Die Apparatsprache der Biblia Hebraica Stuttgartensia: Ein linguistischer Beitrag zur Editions-kunde”, *Biblica*, 64 (1983), pp. 305–343; könyv alakban: uő, *Leitfaden zur Biblia Hebraica* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984, 1986²) / *Understanding BHS: A Manual for the Users of Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Subsidia Biblica, 8) (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1990²)

Page H. Kelley, Daniel S. Mynatt & Timothy G. Crawford, *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia: Introduction and Annotated Glossary* (Grand Rapids, MI – Cambridge, UK: William B. Eerdmans, 1998)

Kustár Zoltán, *A héber Ószövetség szövege. Kézikönyv a Biblia Hebraica Stuttgartensiaéhoz* (Debrecen: k. n. [Debreceni Református Kollégium Nyomdája], 2000)

Mikraot Gedolot ‘Haketer’

A Bar Ilan Egyetem kiadásában megjelenő *Mikraot gedolot* a bibliai szöveget az aleppói kódex (a “Keter”) nyomán közli, adja a *masora parva* jegyzeteit, keveset a *masora magna* megjegyzéseiből is. Egyelőre nem teljes.

További irodalom a maszóra történetéhez:

- Ludwig Blau [Blau Lajos], *Masoretische Untersuchungen* (Strassburg: Karl J. Trübner, 1891)
- Wilhelm Bacher [Bacher Vilmos], *Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert, mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora* (Trier: Sigmund Mayer, 1892)
- Wilhelm Bacher, *Die Anfänge der hebräischen Grammatik* (Leipzig: Brockhaus, 1895; reprint, Amsterdam: J. Benjamins, 1974), p. 3 skk.
- Bacher Vilmos, “A maszóra”, in: uő, *Szentírás és zsidó tudomány* (Zsidó tudományok) (h. n.: Múlt és Jövő Kiadó, é. n. [1998]), pp. 129–137
- Christian D. Ginsburg, *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible* (London: Trinitarian Bible Society, 1897; reprint, introd. by Harry M. Orlinsky, New York: Ktav, 1966)
- Blau Lajos, *Az óhéber könyv – A héber Biblia-kanon. Adalék az ókori kultúrtörténethez és a bibliai irodalomtörténethez* (Budapest: Athenaeum, 1904; reprint, Turán Tamás utószavával, Budapest: Logos Kiadó, 1996)
- Paul Kahle, *Masoreten des Ostens: Die ältesten punktierten Handschriften des Alten Testaments und der Targume* (Leipzig: J. C. Hinrichs’sche Verlagsbuchhandlung, 1913; reprint, Hildesheim: Olms, 1966)
- Paul Kahle, *Masoreten des Westens*, I–II (Beiträge zur Wissenschaft des Alten Testaments, 33 és 50) (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1927–1930; reprint, Hildesheim: Olms, 1967)
- Paul Kahle, *Die Kairoer Genisa. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltextes und seiner Übersetzungen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1962)
- Aron Dotan, in: *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Kdeter, 1972), s. v. (NB: a maszórát nem történeti kifejlődésében tárgyalja, a tiberiaszit tekinti a maszórának, és a korábbiakat ehhez viszonyítja / méri)
- Sid Z. Leiman, Ed., *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible* (The Library of Biblical Studies) (New York: Ktav, 1974) (p. 285–877: fontos tanulmányok a maszóra történetéhez)
- Martin J. Mulder, Ed., *Miqra. Text, Translation, Reading and Interpretation of the Hebrew Bible in Ancient Judaism and Early Christianity* (Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum, II, no. 1) (Assen – Maastricht: Van Gorcum – Philadelphia, PA: Fortress Press, 1998)
- Emanuel Tov, *Der Text der hebräischen Bibel. Handbuch der Textkritik* (Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1997) / *Textual Criticism of the Hebrew Bible* (Minneapolis: Fortress Press – Assen: R. van Gorcum, 1992, 2001²)